

Ramy prawne przesłuchania świadka na posiedzeniu zdalnym w postępowaniu cywilnym

The Legal Framework for Remote Witness Testimony in Civil Proceedings

Abstract

The introduction of remote hearings in civil proceedings has opened up new possibilities for presenting evidence, including witness testimony. While the legislator has granted the presiding judge and the witness the right to initiate a remote hearing, the final decision lies with the parties, who can raise a binding objection to the remote examination of a witness. While remote witness examination has several advantages, such as saving time and resources, offering organisational benefits and speeding up proceedings, it also carries certain risks, including technical difficulties, the possibility of influencing the content of testimony and violating personal data protection. The article highlights the above advantages and disadvantages of remote witness examination and notes the legislative shortcomings that need to be addressed.

KEYWORDS: witness testimony,
remote hearing, civil proceedings

SŁOWA KLUCZOWE: zeznania świadka,
posiedzenie zdalne, postępowanie
cywilne

JOANNA MISZTAL-KONECKA – profesor nauk prawnych, Katolicki Uniwersytet
Lubelski Jana Pawła II, ORCID 0000-0001-8849-5447,
e-mail: joannamisztal@kul.pl

1 | Wprowadzenie

Ustawą z dnia 7 lipca 2023 r.^[1] ustawodawca wprowadził do kodeksu postępowania cywilnego (dalej: k.p.c.) normatywne podstawy dla przeprowadzenia posiedzenia zdalnego^[2]. Nie stanowią one całkowitego *novum*, ponieważ były już przewidziane w postępowaniu cywilnym wcześniej. Od 7 stycznia 2009 r. art. 235 k.p.c. pozwalał bowiem na przeprowadzanie dowodów przy użyciu urządzeń technicznych umożliwiających przeprowadzenie tej czynności na odległość^[3]. Od 8 września 2016 r. art. 151 § 2 k.p.c. określał, że przewodniczący może zarządzić przeprowadzenie posiedzenia jawnego przy użyciu urządzeń technicznych umożliwiających jego przeprowadzenie na odległość. W takim przypadku uczestnicy postępowania mogli brać udział w posiedzeniu sądowym, gdy przebywali w budynku innego sądu, i mogli dokonywać tam czynności procesowych, a przebieg czynności procesowych transmitować miano z sali sądowej sądu prowadzącego

¹ Ustawa z dnia 7 lipca 2023 r. o zmianie ustawy – Kodeks postępowania cywilnego, ustawy – Prawo o ustroju sądów powszechnych, ustawy – Kodeks postępowania karnego oraz niektórych innych ustaw (Dz.U., poz. 1860).

² Na temat nowelizacji zob. np. Olga Zinkiewicz-Będzińska, „Rozprawy zdalne jako odpowiedź na wyzwania nowoczesnego sądownictwa,” *Przegląd Prawa Handlowego*, nr 2 (2024): 43 – 49; Aleksandra Fruk, „E-rozprawa w postępowaniu cywilnym – standaryzacja czy destabilizacja? Dekalog zmian art. 151 k.p.c. wprowadzonych nowelizacją z 2024 r.,” *Monitor Prawniczy*, nr 9 (2024): 529 – 543; Ewa M. Kwiatkowska, „Rozprawy hybrydowe a wykluczenie cyfrowe,” *Państwo i Prawo*, nr 4 (2024): 92 – 107; Ewa Pośłowska, „Posiedzenia zdalne w sprawach cywilnych jako odpowiedź na sytuację kryzysową wywołaną przez COVID-19,” *Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska, Sectio G*, vol. 71, nr 2 (2024): 91 – 108.

³ Zob. też. rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 24 lutego 2010 r. w sprawie urządzeń i środków technicznych umożliwiających przeprowadzenie dowodu na odległość w postępowaniu cywilnym (Dz.U. Nr 34, poz. 185). W literaturze zob. np. Karolina Ziemianin, „Przeprowadzenie postępowania sądowego na odległość według prawa polskiego i niemieckiego,” *Prawo Mediów Elektronicznych*, nr 1 (2016): 16 – 20; Aleksandra Budniak-Rogała, „Przeprowadzenie dowodu za pomocą środków porozumiewania się na odległość na zasadzie art. 235 § 2 KPC a realizacja zasady bezpośredniości – uwagi w kontekście nowelizacji KPC z 10.7.2015 r.,” cz. 1, *Prawo Mediów Elektronicznych*, nr 2 (2017): 5 – 15; cz. 2, *Prawo Mediów Elektronicznych*, nr 3 (2017): 18 – 23; Lucyna Łuczak-Noworolnik i Anna Żebrowska, „Przeprowadzenie rozprawy i postępowania dowodowego drogą elektroniczną – założenia, cele, przyjęte rozwiązania,” *Polski Proces Cywilny*, nr 3 (2018): 57 – 61; Jacek Gołaczyński i Anna Zalesińska, „Nowe technologie w sądach na przykładzie videokonferencji i składania pism procesowych i doręczeń elektronicznych w dobie pandemii COVID-19,” *Monitor Prawniczy*, nr 12 (2020): 637 – 640.

postępowanie do miejsca pobytu uczestników postępowania oraz z miejsca pobytu uczestników postępowania do sali sądowej sądu prowadzącego postępowanie. Podkreślenia wymaga, że ta ostatnia regulacja wymagała, by uczestnicy postępowania przebywali w budynku innego sądu, a nie w dowolnym miejscu, z którego możliwa byłaby transmisja; zapewne z tego powodu w praktyce pozostała ona instytucją martwą^[4].

W rzeczywistości zatem dopiero w okresie pandemii COVID-19 wykorzystano zalety posiedzeń sądowych prowadzonych z wykorzystaniem urządzeń transmitujących obraz i dźwięk pomiędzy uczestnikami posiedzenia, którzy mogli przebywać poza budynkiem sądowym. Doceniono bowiem wówczas bezpieczeństwo zdrowotne, przy równoczesnym umożliwieniu funkcjonowania wymiaru sprawiedliwości, co znalazło normatywny wyraz w treści art. 15zszs¹ KoronawirusU^[5].

⁴ Jacek Gołaczyński i Maria Dymitruk, "Rozprawa zdalna i doręczenia elektroniczne w dobie pandemii COVID-19 po wejściu w życie nowelizacji z 28.5.2021 r.," *Monitor Prawniczy*, nr 13 (2021): 685 – 686; Anna Kościółek i Aneta Arkuszewska, "Zdalne posiedzenia sądowe – ewolucja czy rewolucja," w *Prawo nowych technologii. Księga z okazji jubileuszu 20-lecia działalności Centrum Badań Problemów Prawnych i Ekonomicznych Komunikacji Elektronicznej i Studenckiego Koła Naukowego – Blok Prawa Komputerowego*, red. Jacek Gołaczyński (Warszawa: C.H. Beck, 2022), 61; Marcin Uliasz, "Rozprawa zdalna w Kodeksie postępowania cywilnego (art. 151 KPC)," w *Postępowanie cywilne w czasie pandemii. E-doręczenia, rozprawa zdalna, posiedzenia niejawne, składanie pism procesowych*, red. Jacek Gołaczyński (Warszawa: C.H. Beck, 2022), 95.

⁵ Ustawa z dnia 2 marca 2020 r. o szczególnych rozwiązaniach związanych z zapobieganiem, przeciwdziałaniem i zwalczaniem COVID-19, innych chorób zakaźnych oraz wywołanych nimi sytuacji kryzysowych (Dz.U. z 2020 r., poz. 374), dalej: KoronawirusU. Zob. też Jacek Gołaczyński i Sylwia Kotecka-Kral, "Elektronizacja pism procesowych, doręczeń i posiedzeń jawnych w postępowaniu cywilnym w okresie pandemii COVID-19," *Polski Proces Cywilny*, nr 4 (2020): 658 – 659; Tadeusz Zembrzusi, "Ograniczenia jawności postępowania w sprawach cywilnych w dobie pandemii – potrzeba chwili czy trwałe rozwiązania," *Forum Prawnicze*, nr 3 (2021): 3 – 11; Urszula Żółtak i Marcin Szwed, "Rozprawy zdalne a prawo jednostki do sądu w procesie cywilnym," w *Wymiar sprawiedliwości w państwie prawa. Wyzwania*, red. Katarzyna Gajowniczek-Pruszyńska (Sopot: Arche, 2021), 309 – 323; Maciej Świder, "Posiedzenia zdalne w trybie art. 15zszs^[1] KoronawirusU w kontekście prawa do rzetelnego procesu," *Monitor Prawniczy*, nr 19 (2022): 997 – 1007; Anna Machnikowska, "Zasada jawności w postępowaniu procesowym – modernizacja czy marginalizacja? Wybrane zagadnienia," *Polski Proces Cywilny*, nr 1 (2022): 108 – 116; Jakub Płaziuk, "Konieczność odstąpienia od przeprowadzenia posiedzenia zdalnego w przypadku wyznaczenia rozprawy lub posiedzenia jawnego w czasach COVID-19," *Polski Proces Cywilny*, nr 1 (2022): 247 – 267; Aleksandra Fruk i Joanna May, "Posiedzenie zdalne w postępowaniu cywilnym – geneza, standardy i perspektywy (część 1 – zagadnienia ogólne)," *Folia Iuridica Universitatis Wratislaviensis*, nr 2 (2023): 137 – 142;

Aktualnie podstawę prawną dla posiedzeń zdalnych stanowi art. 151 § 2–9 k.p.c. Artykuł 151 § 2 k.p.c. definiuje posiedzenie zdalne jako posiedzenie jawne przeprowadzane przy użyciu urządzeń technicznych umożliwiających jego przeprowadzenie na odległość, w trakcie którego na sali sądowej przebywają sąd i protokolant, a pozostałe osoby uczestniczące w posiedzeniu nie muszą przebywać w budynku sądu prowadzącego postępowanie, zaś zapis obrazu i dźwięku z czynności procesowych odbywających się na sali sądowej przekazuje się do miejsca przebywania tych uczestników posiedzenia, którzy zgłosili zamiar zdalnego udziału w posiedzeniu sądu, oraz z miejsca przebywania tych uczestników posiedzenia do budynku sądu prowadzącego postępowanie^[6]. Posiedzenie zdalne jest zatem formą jawnego posiedzenia sądowego^[7].

A *limine* zastrzec trzeba, że przepisów o posiedzeniu zdalnym nie stosuje się do posiedzeń odbywających się przy drzwiach zamkniętych, chyba że wszyscy uczestnicy czynności przebywają w budynkach sądowych (art. 154 § 1 zd. 2 k.p.c.), ani do osoby, której dotyczy wnioski o ubezwłasnowolnienie, o ile ma być wysłuchana, ani do udziału biegłych w tej czynności (art. 574 § 4 k.p.c.). Obok tego w sprawach małżeńskich odbycie posiedzenia przy drzwiach zamkniętych nie stoi na przeszkodzie przeprowadzeniu

Katarzyna Klimas, w *E-Sqd. E-doręczenia, rozprawy zdalne, systemy teleinformatyczne w sądownictwie. Komentarz praktyczny*, red. Jacek Gołaczyński i Anna Zalesińska (Warszawa: C.H. Beck, 2024), 149 – 156.

⁶ W literaturze używa się także określeń „posiedzenie na odległość”, „rozprawa na odległość” (Uliasz, „Rozprawa,” 96 – 97), „rozprawa odmiejskowiona”, „posiedzenie odmiejskowane” (Łuczak-Noworolnik i Żebrowska, „Przeprowadzenie,” 67; Katarzyna Jasińska, „E-rozprawa w postępowaniu cywilnym a możliwość obrony swych praw w kontekście problemów z jej przeprowadzeniem,” w *Prawo sztucznej inteligencji i nowych technologii 2*, red. Bogdan Fischer, Adam Pązik i Marek Świerczyński (Warszawa: Wolters Kluwer, 2022), 48), „e-posiedzenie”, „e-rozprawa” (Łuczak-Noworolnik i Żebrowska, „Przeprowadzenie,” 54; Fruk, „E-rozprawa,” 529; Jasińska, „E-rozprawa,” 48), „rozprawa w pełni odmiejskowiona” (Fruk i May, „Posiedzenie,” 143 – 144); „wideokonferencja”, „wideorozprawa”, „wideoposiedzenie” (Jacek Gudowski, w *Kodeks postępowania cywilnego. Komentarz. Tom 1. Postępowanie rozpoznawcze*, wyd. 5, red. Tadeusz Ereciński (Warszawa: Wolters Kluwer, 2016), art. 151, Nb 3), „rozprawa online” (Katarzyna Warecka, *Rozprawa on-line a prawo do rzetelnego procesu. Omówienie wyroku ETPC z 2.12.2021 r., 36516/19 (Jallow)* (Lex/el., 2021)), ewentualnie „posiedzenie hybrydowe” (Świder, „Posiedzenia,” 1002; Monika Biała, w *E-Sqd. E-doręczenia, rozprawy zdalne, systemy teleinformatyczne w sądownictwie. Komentarz praktyczny*, red. Jacek Gołaczyński i Anna Zalesińska (Warszawa: C.H. Beck, 2024), 161) lub „rozprawa hybrydowa” (Marcin Dziurda, *Postępowanie dowodowe na rozprawie zdalnej w postępowaniu cywilnym* (Lex/el., 2023), Nb 1).

⁷ Fruk, „E-rozprawa,” 530.

dowodu na odległość w ramach posiedzenia zdalnego, jeżeli w istotny sposób przyspieszy to rozpoznanie sprawy lub przyczyni się znacznie do zaoszczędzenia kosztów (art. 427 zd. 2 k.p.c.).

2 | Świadek jako inicjator posiedzenia zdalnego

Podmiotem podejmującym decyzję o formie posiedzenia jawnego – tradycyjnej lub zdalnej – jest przewodniczący, który powinien kierować się wskazówkami zawartymi w art. 151 § 2 k.p.c.: z jednej strony posiedzeniu zdalnemu nie może stać na przeszkodzie wzgląd na charakter czynności, które mają być dokonane na posiedzeniu, z drugiej zaś – przeprowadzenie posiedzenia zdalnego musi gwarantować pełną ochronę praw procesowych stron i prawidłowy tok postępowania.

Decyzję co do formy posiedzenia, w szczególności o zarządzeniu posiedzenia zdalnego, przewodniczący może podjąć z własnej inicjatywy (z urzędu) lub na wniosek osoby, która ma uczestniczyć w posiedzeniu i wskazała adres poczty elektronicznej^[8]. Podmiotem wnioskującym może być – wobec braku wyraźnego wyłączenia – również świadek^[9]. Jedynie wtedy, gdy świadek jest osobą pozbawioną wolności, ewentualnie osobą objętą postępowaniem terapeutycznym na podstawie przepisów odrębnych (art. 151 § 4 k.p.c.), nie musi on składać wniosku, lecz sąd ma obowiązek z urzędu albo nakazać doprowadzenie takiej osoby, albo umożliwić jej udział zdalny w posiedzeniu bez potrzeby podejmowania przez nią dodatkowych czynności. Wprawdzie przewodniczący ma swobodę decyzji co do wyboru formy posiedzenia (tradycyjna czy zdalna), jednak w literaturze słusznie się podnosi, że nie powinien odmawiać przeprowadzenia posiedzenia w formie zdalnej, jeżeli nie występują przeszkody obiektywne^[10]. Przykładowo w literaturze uznaje się, że powodem odmowy może być to, że świadek ma kluczowe znaczenie w sprawie, a do oceny jego wiarygodności konieczne jest przeprowadzenie obserwacji jego zachowania na sali

⁸ Wskazanie numeru telefonu nie stanowi wymogu wniosku, jednak uznać należy je za element dobrej praktyki; zob. też Fruk, „E-rozprawa,” 532; Izabella Gil, „Zmiany KPC wprowadzone ustawą z 7.07.2023 r. [ZmKPCU23(2)],” *Monitor Prawniczy*, nr 3, dodatek (2024): 103.

⁹ Fruk, „E-rozprawa,” 532.

¹⁰ Biała, w *E-Sqd*, 159.

rozpraw^[11]. Decyzję przewodniczącego powinny zatem determinować względy celowości (zwłaszcza przewlekłość postępowania spowodowana dotychczasowym niestawiennictwem świadka, obiektywna możliwość i potrzeba osobistego stawiennictwa świadka w sądzie)^[12], ponieważ w istocie wnioski takie zmierzają tylko do umożliwienia zainteresowanemu udziału w posiedzeniu zdalnie. Podkreślenia wymaga, że zgoda na udział świadka w posiedzeniu z wykorzystaniem środków umożliwiających komunikację na odległość w żaden sposób nie wpływa na formę, w jakiej w posiedzeniu wezmą udział inni uczestnicy postępowania – mogą oni wybrać formę zdalną lub stawić się osobiście, ponieważ sąd i protokolant zawsze będą obecni na sali rozpraw.

Warto wspomnieć, że poza omówionym przypadkiem zainicjowania przez świadka przesłuchania go na posiedzeniu zdalnym świadek może również po otrzymaniu informacji, że sąd zarządził przeprowadzenie posiedzenia zdalnego (z własnej inicjatywy lub z inicjatywy innego uczestnika), zgłosić w terminie 3 dni zamiar zdalnego udziału w takim posiedzeniu (art. 151 § 5 k.p.c.); wtedy zainteresowany podmiot powinien zostać dopuszczony do udziału zdalnego w rozprawie^[13].

3 | Sprzeciw co do przesłuchania świadka w formie zdalnej

Ustawodawca zezwala przewodniczącemu na podjęcie decyzji co do przesłuchania świadka z wykorzystaniem urządzeń technicznych umożliwiających przeprowadzenie posiedzenia na odległość. Jednak to nie przewodniczący jest ostatecznym dysponentem co do formy przesłuchania świadka. Po pierwsze, sam świadek może zawsze zdecydować o osobistym stawiennictwie na rozprawie, co może być wynikiem nieposiadania niezbędnych urządzeń technicznych lub też braku umiejętności ich obsługi.

Po drugie, w istocie ostateczna decyzja co do formy przesłuchania świadka spoczywa w rękach stron procesu (lub uczestników postępowania

¹¹ Biała, w *E-Sqd*, 160.

¹² Uliasz, „Rozprawa,” 99.

¹³ Fruk, „E-rozprawa,” 534.

nieprocesowego). Dodany z dniem 14 marca 2024 r. art. 263¹ k.p.c. określa bowiem, że strona może sprzeciwić się przesłuchaniu świadka poza salą sądową w ramach posiedzenia zdalnego, nie później jednak niż w terminie 7 dni od dnia uzyskania informacji o zamiarze przeprowadzenia dowodu w taki sposób. W razie skutecznego wniesienia sprzeciwu sąd wzywa świadka do osobistego stawienia na sali sądowej.

Ustawodawca określa jako jedyny „wymóg” skutecznego zgłoszenia sprzeciwu dochowanie terminu na jego zgłoszenie. W szczególności nie przewidziano obowiązku uzasadnienia sprzeciwu ani choćby przykładowych powodów sprzeciwu co do przesłuchania świadka w formie zdalnej. Oznacza to, że sprzeciw zainteresowanego jest wiążący niezależnie od tego, czy motyw, którymi kierowała się strona, są godne uwzględnienia; jest wiążący, choćby żadne motyw nie zostały podane. Tymczasem nie można wykluczyć, że zgłoszenie sprzeciwu będzie stanowiło wyraz jedynie subiektywnych obaw co do prawidłowości przesłuchania świadka w formie zdalnej albo nawet, że będzie zmierzało do przedłużenia postępowania czy wręcz będzie wyrazem strategii procesowej prowadzącej do torpedowania postępowania^[14].

Co oczywiste, sama idea sprzeciwu co do przesłuchania świadka w formie zdalnej wynika ze słusznego dążenia do zapewnienia możliwości bezpośredniego zetknięcia się ze źródłem dowodowym przez sąd i uczestników postępowania, do umożliwienia zadawania mu pytań i obserwowania jego zachowania i reakcji. Zdalne przesłuchanie świadka ma stanowić instrument usprawnienia postępowania, lecz z zabezpieczeniem gwarancji realizacji również innych niż zasada szybkości procesu zasad postępowania cywilnego. Niedoznające wyjątków złożenie w ręce stron decyzji co do wykluczenia możliwości przesłuchania świadka na odległość jest jednak błędne; nie można bowiem wykluczyć, że sprzeciw taki zostanie zgłoszony w złej wierze, gdy stawienie świadka będzie z (różnych) względów niemożliwe. W takim przypadku sąd zmuszony zostanie do wykorzystania instytucji pomocy sądowej (przesłuchanie przez sąd wezwany, przez konsula lub nawet sąd państwa obcego)^[15], które zapewniają jeszcze mniejszą

¹⁴ Krytycznie na ten temat Marcin Dziurda, *Rozprawy zdalne po nowelizacji KPC* (Lex/el., 2023), Nb 7; Biała, w *E-Sąd*, 187 – 189; Fruk, „E-rozprawa,” 535; Grzegorz Karaś, „Zdalne i pisemne zeznania świadków i przesłuchania stron – pułapki procedury cywilnej. Część 7,” *Radca Prawny*, nr 4 (2024) 20 – 21.

¹⁵ W doktrynie uznaje się, że sprzeciw może dotyczyć jedynie przesłuchania świadka za pośrednictwem komunikatora internetowego (gdy świadek znajduje się poza budynkiem jakiegokolwiek sądu). Sprzeciw nie może dotyczyć przesłuchania

dożę bezpośrednio niż przesłuchanie zdalne. Nie można też wykluczyć, że w przypadku sprzeciwu sąd podejmie decyzję o odebraniu od świadka zeznań na piśmie^[16], co dodatkowo przedłuży postępowanie i ograniczy kontakt ze źródłem dowodowym.

4 | Świadek jako uczestnik biorący udział w posiedzeniu sądu spoza siedziby

W przypadku podjęcia decyzji o przesłuchaniu świadka w formie zdalnej nie musi on przybyć do siedziby sądu orzekającego w sprawie. W typowym układzie sytuacyjnym świadek może sam obrać miejsce swojego pobytu. Przewodniczący może jednak zastrzec, że świadek powinien być obecny nie w miejscu przez siebie swobodnie obranym, ale w budynku innego sądu (art. 151 § 3 zd. 3 k.p.c.). Decyzja taka powinna w znacznie większym zakresie zabezpieczać samodzielność składania zeznań oraz uniemożliwiać ewentualne symulowanie problemów technicznych^[17].

Jeżeli przewodniczący nie sformułował powyższego zastrzeżenia, świadek samodzielnie wybiera miejsce swojego pobytu. Wydaje się oczywiste, że powinien on zadbać o to, by przebywać w miejscu nieutrudniającym przeprowadzenie czynności, a jednocześnie licującym z powagą sądu,

(za pomocą urządzeń sądowych) świadka znajdującego się w innym sądzie. Zob. Dziurda, *Postępowanie*, Nb 5.

¹⁶ Dziurda, *Rozprawy*, Nb 7 wyklucza jednak taką możliwość. Na temat zeznań pisemnych zob. np. Marcin Dziurda, "Dowód z zeznań świadka na piśmie," *Palestra*, nr 11-12 (2019): 103 – 111; Joanna Mucha, "Pisemne zeznania świadka w kontekście dążenia sądu do ustalenia prawdy i postulatu szybkości postępowania," *Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny*, nr 3 (2020): 77 – 93; Paweł Dzienis, "Pisemna forma dowodu z zeznań świadka w świetle wykładni art. 271¹ k.p.c. i jej zastosowanie nie tylko w czasie stanu epidemii," *Polski Proces Cywilny*, nr 4 (2020): 691 – 705; Piotr Telusiewicz, "Dowód z zeznań świadka w formie pisemnej – praktyczne aspekty dopuszczenia i przeprowadzenia dowodu," *Krytyka Prawa*, nr 2 (2021): 145 – 157; Paulina Śliwińska, "Pisemne zeznania świadków w praktyce sądowej," *Monitor Prawniczy*, nr 9 (2022): 464 – 468; Karaś, "Zdalne," 21 – 23.

¹⁷ Biała, w *E-Sqd*, 163; Aleksandra Fruk, w *Kodeks postępowania cywilnego. Komentarz*, wyd. 35, red. Elwira Marszałkowska-Krześ i Izabella Gil (Warszawa: C.H. Beck, 2024), art. 151, Nb 10.2.1.

np. w miejscu zamieszkania czy pomieszczeniu biurowym, kancelarii itp. Wykluczone są natomiast centra rozrywki, centra handlowe, kawiarnie, kluby fitness, baseny, parki itd. Wniosek taki wynika z art. 151 § 8 k.p.c., zgodnie z którym osoba biorąca udział w posiedzeniu zdalnym przebywająca poza budynkiem sądu jest zobowiązana poinformować sąd o miejscu, w którym przebywa, oraz dołożyć wszelkich starań, aby warunki w miejscu jej pobytu licowały z powagą sądu i nie stanowiły przeszkody do dokonania czynności procesowych z jej udziałem. W razie odmowy podania wskazanej informacji lub jeżeli zachowanie tej osoby budzi uzasadnione wątpliwości co do prawidłowego przebiegu czynności dokonanych zdalnie z jej udziałem sąd może wezwać tę osobę do osobistego stawiennictwa na sali sądowej^[18].

Jeżeli świadek nie korzysta z infrastruktury sądowej, powinien zapewnić sobie odpowiedni sprzęt oraz możliwość przesyłania danych na takim poziomie, by możliwe było przesyłanie obrazu i dźwięku. Niedopuszczalne jest bowiem prowadzenie przesłuchania zdalnego przy użyciu urządzeń czy aplikacji umożliwiających transmisję wyłącznie fonii, bez przekazu obrazu^[19].

Wprawdzie ustawodawca nie sformułował żadnych zastrzeżeń co do obecności innych osób w miejscu pobytu świadka w czasie składania przez niego zeznań, jednak uznać trzeba za oczywiste, że – o ile sam pobyt takich osób nie jest generalnie wykluczony^[20] – nie mogą one wyręczać świadka w składaniu zeznań, podsuwać mu notatek itp. W tym kontekście zostały już zgłoszone istotne wątpliwości co do transparentności sytuacji, w których kancelarie zawodowych pełnomocników stron oferują świadkom możliwość skorzystania ze sprzętu komputerowego kancelarii w czasie składania zeznań. Podnosi się bowiem wówczas obawy o wpływanie

¹⁸ Podobny charakter ma regulacja art. 52a § 2 PrUSP, zgodnie z którym osoba uczestnicząca w posiedzeniu przeprowadzanym przy użyciu urządzeń technicznych umożliwiających jego przeprowadzenie za pośrednictwem środków porozumiewania się na odległość przebywających poza budynkiem sądu jest obowiązana podać na żądanie przewodniczącego składu sądu informacje o miejscu, w którym przebywa, oraz o towarzyszących jej osobach.

¹⁹ Jakub Litowski, "Ograniczenie jawności postępowania cywilnego z uwagi na stan epidemii wywołany wirusem COVID-19," *Monitor Prawniczy*, nr 2 (2021): 72 – 73; Klimas, w *E-Sąd*, 169.

²⁰ Osoby takie mogą być pomocne, jeżeli świadek nie posługuje się biegle komputerem lub aplikacjami służącymi do przesyłania danych.

na przebieg zeznań świadka^[21]. Te zastrzeżenia mogą jednak być stawiane w każdym wypadku przeprowadzania dowodu na odległość^[22].

Warto odnieść się nadto do trzech obowiązków świadka w kontekście składania zeznań w formie zdalnej. Po pierwsze, świadek, który ma być przesłuchiwany zdalnie, musi podać adres poczty elektronicznej, która jest odpowiednim narzędziem komunikacji w zakresie przekazania danych dostępowych do uzyskania połączenia na posiedzeniu zdalnym. Jeśli tego nie uczyni, musi stawić się osobiście w budynku sądu. Praktyka pokazuje, że celowe jest też pozyskanie numeru telefonu kontaktowego^[23], który umożliwi na bieżąco weryfikowanie zaistnienia trudności technicznych, w tym rozwianie wątpliwości, czy przyczyną niedołączenia do rozprawy jest opóźnienie w jej rozpoczęciu, czy też omyłkowe „niewpuszczenie” świadka na rozprawę^[24].

Po drugie, wyzwaniem technicznym z punktu widzenia przepisów o ochronie danych osobowych jest weryfikacja tożsamości świadka. Podstawę normatywną w tym zakresie stanowi odpowiednio stosowany art. 47c prawa o ustroju sądów powszechnych (dalej: PrUSP), zgodnie z którym przewodniczący składu sądu może sprawdzić dane osobowe osób obecnych w miejscu dokonywania czynności sądowej na podstawie dowodu osobistego lub innego dokumentu stwierdzającego tożsamość. W przypadku odmowy poddania się sprawdzeniu tożsamości lub braku możliwości jej sprawdzenia przewodniczący składu sądu może zobowiązać taką osobę do opuszczenia miejsca dokonywania czynności sądowej (art. 52a § 1 PrUSP)^[25]. Istotne wątpliwości budzi najczęściej stosowany w praktyce sposób weryfikacji tożsamości poprzez okazanie dowodu osobistego do kamery (co umożliwia dostęp do danych osobowych świadka nie tylko sądowi, ale również innym osobom, w tym publiczności), stąd też znacznie bardziej uzasadnione wydaje się wprowadzenie konieczności rejestracji świadka

²¹ Jakub Litowski, „Zakres zmian art. 15zżs¹ ustawy z 2.3.2020 r. – uwagi na tle stanu prawnego obowiązującego od 3.7.2021 r.,” *Monitor Prawniczy*, nr 2 (2022): 75, 78 – 79.

²² Świder, „Posiedzenia,” 1005.

²³ Co ciekawe, obowiązek podania numeru telefonu kontaktowego przewiduje procedura karna – art. 119 § 1 pkt 2 k.p.k.

²⁴ Na temat praktyki funkcjonowania oczekiwania na połączenie i samego połączenia z sądem zob. np. Jasińska, „E-rozprawa,” 51 – 54, 58 – 59; Jolanta Jabłońska-Bonca, „Wejście do sali rozpraw. Analiza porównawcza norm zachowania uczestników rozprawy zdalnej i tradycyjnej,” *Prawo i Więź*, nr 2 (2023): 90 – 101.

²⁵ Wątpliwości co do tej formy identyfikacji przedstawia Klimas, w *E-Sąd*, 177 – 178. Na problemy techniczne zwracają uwagę Żółtak i Szwed, „Rozprawy,” 314 – 315.

w systemie sądowym lub przesłanie przez świadka na adres sądu skanu/zdjęcia dowodu osobistego^[26].

Po trzecie wreszcie, w typowym układzie sytuacyjnym świadek składa przyrzeczenie i zeznania w pozycji stojącej. Trudnościom technicznym z realizacją tego obowiązku wychodzi naprzeciw norma art. 269 § 1 zd. 2 k.p.c., w myśl której przewodniczący może zwolnić osoby pozostające poza salą sądową z obowiązku powstania w czasie składania przyrzeczenia, jeżeli wykonanie tego obowiązku nie licowałoby z powagą czynności lub mogło niekorzystnie wpłynąć na jakość utrwalenia obrazu i dźwięku z tej czynności. Wreszcie § 110 ust. 2 zd. 2 reg.sąd. określa, że w uzasadnionych przypadkach, a zwłaszcza gdy przemawiają za tym względy zdrowotne, długotrwałość wypowiedzi lub konieczność prawidłowego utrwalenia dźwięku albo obrazu i dźwięku, przewodniczący posiedzenia lub rozprawy może zezwolić każdej osobie na pozostawanie w pozycji siedzącej, gdy przemawia ona do sądu lub gdy sąd zwraca się do niej.

5 | Zagrożenia prawidłowości czynności przesłuchania zdalnego

Przytoczone powyżej regulacje kodeksu postępowania cywilnego oraz ustrojowe wskazują, że zdalne przeprowadzanie przesłuchania znalazło swoje stałe miejsce w procedurze cywilnej. Ustawodawca podjął taką decyzję, uwzględniając szereg możliwych zalet i doświadczenia okresu pandemii COVID-19. Nie można jednak pominąć tego, że korzystanie z omawianego instrumentu wymaga świadomości zagrożeń, które się z nim wiążą^[27].

Zastosowanie przesłuchania zdalnego stawia uczestników procesu, w tym świadków, w obliczu konieczności zapewnienia sobie we własnym zakresie urządzeń technicznych umożliwiających przeprowadzenie czynności na odległość z jednoczesnym bezpośrednim przekazem

²⁶ Wojciech Piątek, "Rozprawa w formie zdalnej przed sądem administracyjnym – nieunikniona przyszłość czy rozwiązanie tymczasowe na czas pandemii?," *Zeszyty Naukowe Sądownictwa Administracyjnego*, nr 2 (2022): 26.

²⁷ Ibidem, 27 – 30.

obrazu i dźwięku, jak też dostępu do Internetu^[28]. Nie można wykluczyć, że posiadany sprzęt lub niska jakość przekazu istotnie wpłyną na przebieg czynności czy wręcz uniemożliwią jej prawidłowe przeprowadzenie.

Przesłuchanie zdalne narażone jest na liczne problemy techniczne. Wskutek wykorzystania aplikacji umożliwiających podszywanie się pod osobę przesłuchiwaną^[29], przez ataki hakerskie, po proste awarie sprzętu, odgłosy z otoczenia lub wyładowanie się baterii, dojść może do istotnego zakłócenia w składaniu zeznań przez świadka. Może to być wynikiem rzeczywistych trudności lub ich symulowania z powodu dążenia do ustalenia taktyki procesowej. Przy zdalnym przesłuchaniu nie można niekiedy przeprowadzić niezbędnych działań, np. okazać dokumentów znajdujących się w aktach.

Pomimo upowszechniania dostępu do nowych technologii nie można pominąć, że część społeczeństwa jest wykluczona cyfrowo, ewentualnie z powodu wieku, niezamożności itp. ma rzeczywiste trudności z dostępem do Internetu, nie posiada poczty elektronicznej, nie potrafi obsługiwać komputera lub komunikatorów^[30]. W takim przypadku do czasu powszechnej komputeryzacji, stworzenia łatwych w obsłudze aplikacji itp. remedium muszą pozostawać posiedzenia hybrydowe, w których osoby wykluczone cyfrowo będą brały udział osobiście.

Przesłuchania zdalne ułatwiają wywieranie wpływu na zeznającego przez osoby trzecie znajdujące się w pobliżu miejsca, w którym przebywa osoba przesłuchiwana – przez samą swoją obecność, podszeptywanie odpowiedzi, podsuwanie notatek, wyświetlanie podpowiedzi na ekranie itd.^[31],

²⁸ Piotr Pietrasz, "Konstrukcje zdalnej rozprawy w postępowaniu sądowoadministracyjnym," *Zeszyty Naukowe Sądownictwa Administracyjnego*, numer specjalny (*Ius est ars boni et aequi. Studia ofiarowane Profesorowi Romanowi Hauserowi Sędziemu Naczelnego Sądu Administracyjnego*) (2021): 401.

²⁹ Zinkiewicz-Będźmirowska, "Rozprawy," 46.

³⁰ Żółtak i Szwed, "Rozprawy," 299; Krzysztof Kurosz i Wiktor P. Matysiak, "Refleksje na temat rozprawy zdalnej w postępowaniu cywilnym i zasady suwerenności terytorialnej," w *Nowoczesne technologie – szansa czy zagrożenie dla funkcjonowania przedsiębiorców w obrocie prawnym i postępowaniach sądowych*, red. Andrzej Kidyba i Adam Olejniczak (Warszawa: Wolters Kluwer, 2022), 110 – 111; Aneta Łazarska, "Zdalne rozprawy cywilne – wyzwanie czy zagrożenie dla rzetelnego procesu?," w *Nowoczesne technologie – szansa czy zagrożenie dla funkcjonowania przedsiębiorców w obrocie prawnym i postępowaniach sądowych*, red. Andrzej Kidyba i Adam Olejniczak (Warszawa: Wolters Kluwer, 2022), 148; Ewa M. Kwiatkowska, "Zdalne rozprawy – zapewnienie równości wobec zjawiska wykluczenia cyfrowego," *Krytyka Prawa*, nr 3 (2023): 210 – 211, 218 – 220.

³¹ Żółtak i Szwed, "Rozprawy," 305 – 306.

a równocześnie utrudniają sądowi i stronom dostrzeżenie i wyeliminowanie tego niepożądanego wpływu^[32]. Nie jest też wykluczone, że zeznaniom świadka przysłuchuje się osoba, która jeszcze nie była przesłuchiwana^[33].

Wreszcie, nie sposób nie dostrzec, że trudniej jest ocenić wiarygodność zeznań świadka składającego zeznania w formie zdalnej. Nie jest możliwe pełne obserwowanie warunków, w których zeznania są składane, nie są widoczne wszystkie gesty i ruchy świadka; utrata dostępu do komunikatów niewerbalnych może mieć niekiedy fundamentalne znaczenie^[34].

W kluczowych dla sprawy kwestiach trzeba się zgodzić z tym, że kontakt głosowy i wzrokowy z wykorzystaniem aplikacji komputerowych nie zawsze może zastąpić bezpośrednie zetknięcie się z sądem na sali rozpraw. Ustawodawca zdaje się to dostrzegać, skoro w niektórych sprawach *a limine* wykluczył wykonanie pewnych czynności w formie zdalnej (wspominane wyżej wysłuchanie w sprawie o ubezwłasnowolnienie).

6 | Zalety przesłuchania zdalnego

Zasygnalizowane zagrożenia przesłuchań zdalnych nie mogą przesłonić zalet tej formy czynności, dostrzeżonych zwłaszcza w czasie pandemii COVID-19.

Wykorzystanie zdobyczy informatycznych pozwala na przyspieszenie biegu postępowania. W sytuacji, w której zainteresowany nie jest zmuszony przemieszczać się do siedziby sądu, co stanowi oczywistą oszczędność czasu i środków finansowych, znacznie łatwiej i szybciej dochodzi do przeprowadzenia czynności, mniej jest kolizji z czynnościami w innych sprawach, nie ma potrzeby czekać na przesłanie dokumentacji z sądu wezwanego lub pisemnych zeznań.

³² W praktyce sąd i pozostali uczestnicy mogą obserwować jedynie wycinek pomieszczenia, w którym znajduje się świadek.

³³ Kurosz i Matysiak, "Refleksje," 113 – 115.

³⁴ Katarzyna Jasińska, "Ocena wiarygodności bez emocji, czyli przesłuchania na piśmie i podczas e-rozpraw," w *Emocje i motywacja w prawie. Wybrane aspekty*, red. Julia Stanek (Kraków: Oficyna Wydawnicza KAAFM, 2022), 96 – 97, 103 – 111; Tadeusz Wiśniewski, "O niektórych teoretycznych i praktycznych dylematach rozpraw zdalnych w świetle standardów rzetelnego procesu cywilnego," *Krytyka Prawa*, nr 1 (2023): 52.

Przesłuchania zdalne są bardzo dogodne ze względów ekonomiki czasu i środków finansowych: osoby zamieszkałe poza siedzibą sądu nie muszą przyjeżdżać do innego miasta, strony i ich pełnomocnicy nie muszą jechać do sądu wezwanego lub za granicę, by osobiście uczestniczyć w przesłuchaniu świadka^[35]. Pozwala to uniknąć kosztów dojazdu, utraty zarobków, trudności komunikacyjnych, oderwania od obowiązków zawodowych i prywatnych.

Wykorzystanie środków technicznych pozwala na likwidację bariery w dostępności sądu. Okazuje się możliwe przesłuchanie przez sąd orzekający świadków niepełnosprawnych, chorych, przebywających za granicą^[36] lub po prostu w odległych geograficznie lub komunikacyjnie miejscowościach^[37].

Wreszcie, pomimo wskazanych problemów technicznych przesłuchania zdalne można uznać za nową jakość zasady bezpośredniości^[38]. Warto podkreślić, że w przypadku zdalnego przesłuchania realizowany jest bezpośredni, osobisty (choć nie żywy) kontakt między przesłuchującym i przesłuchiwanym^[39], istnieje możliwość wysłuchania zeznań i równoczesnej obserwacji zachowania, reakcji, sposobu wypowiedzi itp. Co więcej, dochodzi do zachowania kompletności przesłuchania i pozyskania informacji, gdyż w razie potrzeby jest możliwość zadawania pytań kontrolnych, uzupełniających^[40]. Wreszcie, środki techniczne mogą pozwolić na kontakt „oko w oko” ze świadkiem, co przy wykorzystaniu narzędzi powiększających daje doskonały obraz fizjonomii i mimiki twarzy świadka^[41], przydatnych przy ocenie ich wiarygodności.

³⁵ Maciej Muliński i Michał Krakowiak, „Przesłuchanie świadka w postępowaniu cywilnym za pomocą środków nowoczesnej techniki – postulat *de lege ferenda*,” *Przegląd Sądowy*, nr 3 (2005): 72 – 73.

³⁶ Szerzej na ten temat zob. Kurosz i Matysiak, „Refleksje,” 121 – 129; Żółtak i Szwed, „Rozprawy,” 298.

³⁷ Muliński i Krakowiak, „Przesłuchanie,” 67; Łazarska, „Zdalne,” 147.

³⁸ Odmienne jednak Zinkiewicz-Będźmirowska, „Rozprawy,” 45 – 46, której zdaniem przesłuchanie zdalne nie stanowi bezpośredniego zetknięcia się z materiałem dowodowym.

³⁹ Joanna Misztal-Konecka, w *Kodeks postępowania cywilnego*. Tom 2. Komentarz. Art. 2051–42412, red. Andrzej Marciniak (Warszawa: C.H. Beck, 2019), art. 235, Nb 34; Anna Zalesińska, *Wpływ informatyzacji na założenia konstrukcyjne procesu cywilnego* (Warszawa: C.H. Beck, 2016), 97; Wiśniewski, „O niektórych,” 51 – 52.

⁴⁰ Anna Zalesińska, „Przesłuchanie na odległość w Polsce – postulaty *de lege lata* i *de lege ferenda* na tle konstrukcji prawnych przyjętych w innych krajach,” *E-Biuletyn CBKE*, nr 2 (2007): 7 – 8, www.cbke.prawo.uni.wroc.pl [dostęp: 4.01.2025].

⁴¹ Łazarska, „Zdalne,” 156.

Wydaje się, że wskazane zalety przesłuchania zdalnego, które przewyższa zeznania na piśmie^[42] oraz przesłuchanie w drodze pomocy prawnej (gdzie nie jest możliwe reagowanie na bieżąco na udzielane odpowiedzi), docelowo doprowadzą do rezygnacji z tych ostatnich form pozyskania zeznań^[43].

7 | Podsumowanie

Rozwój nowoczesnych technologii otwiera nowe rozdziały w komunikacji społecznej, również tej komunikacji, która nieodłącznie towarzyszy wymierzaniu sprawiedliwości. Komunikacja w tym obszarze ma kluczowe znaczenie dla prawidłowego przebiegu postępowania, zaś przeprowadzane dowody pozwalają na ustalenie faktów koniecznych dla rozstrzygnięcia sprawy, co najczęściej znacząco przyspiesza rozpoznanie sprawy. Zaprezentowane ramy prawne przeprowadzenia dowodu z zeznań świadka w formie zdalnej określają dopuszczalność tej postaci przeprowadzenia dowodu i pozwalają docenić jej zalety w zakresie oszczędności czasu i środków finansowych, umożliwienia bezpośredniego kontaktu ze świadkiem, zadawania mu pytań kontrolnych i uzupełniających, kluczowych dla prawidłowej oceny tego dowodu. Nie można pomijać jednak pewnych zagrożeń występujących w przypadku zeznań pozyskiwanych w formie zdalnej, które zostały powyżej przedstawione.

Poza zasygnalizowanymi zagrożeniami trzeba mieć też świadomość, że rozwiązania techniczne nie tylko umożliwiają przeprowadzenie dowodu, ale także pozwalają na jego utrwalenie i rozpowszechnienie (upublicznienie) bez wiedzy i zgody organu procesowego. Zagadnienia ochrony danych osobowych, wizerunku czy ujawnienia tajemnic będących przedmiotem procesu w tym kontekście są jednak tematem na kolejne opracowanie.

⁴² Biała, w *E-Sqd*, 187.

⁴³ Krystian Markiewicz, "Informatyzacja postępowania cywilnego – *de lege lata* i *de lege ferenda*," w *Postępowanie rozpoznawcze w przyszłym Kodeksie postępowania cywilnego. Materiały Ogólnopolskiego Zjazdu katedr i Zakładów Postępowania Cywilnego w Katowicach-Kocierzu (26–29 września 2013 r.)*, red. Krystian Markiewicz i Andrzej Torbus (Warszawa: C.H. Beck, 2014), 427 – 428; Budniak-Rogala, "Przeprowadzenie," cz. 2, 19; Łukasz Zamojski, w *Kodeks postępowania cywilnego. Komentarz*, wyd. 3, red. Piotr Ryłski, cz. 3, red. Andrzej Olaś (Warszawa: C.H. Beck, 2024), art. 151, Nb 16.

Bibliografia

- Budniak-Rogała, Aleksandra. "Przeprowadzenie dowodu za pomocą środków porozumiewania się na odległość na zasadzie art. 235 § 2 KPC a realizacja zasady bezpośredniości – uwagi w kontekście nowelizacji KPC z 10.7.2015 r." cz. 1, *Prawo Mediów Elektronicznych*, nr 2 (2017): 5 – 15; cz. 2, *Prawo Mediów Elektronicznych*, nr 3 (2017): 18 – 23.
- Dzienis, Paweł. "Pisemna forma dowodu z zeznań świadka w świetle wykładni art. 271¹ k.p.c. i jej zastosowanie nie tylko w czasie stanu epidemii." *Polski Proces Cywilny*, nr 4 (2020): 691 – 705.
- Dziurda, Marcin. "Dowód z zeznań świadka na piśmie." *Palestra*, nr 11-12 (2019): 103 – 111.
- Dziurda, Marcin. *Postępowanie dowodowe na rozprawie zdalnej w postępowaniu cywilnym*. Lex/el., 2023.
- Dziurda, Marcin. *Rozprawy zdalne po nowelizacji KPC*. Lex/el., 2023.
- Fruk, Aleksandra. "E-rozprawa w postępowaniu cywilnym – standaryzacja czy destabilizacja? Dekalog zmian art. 151 k.p.c. wprowadzonych nowelizacją z 2024 r." *Monitor Prawniczy*, nr 9 (2024): 529 – 543. <https://doi.org/10.32027/MOP.24.9.1>.
- Fruk, Aleksandra i Joanna May. "Posiedzenie zdalne w postępowaniu cywilnym – geneza, standardy i perspektywy (część 1 – zagadnienia ogólne)." *Folia Iuridica Universitatis Wratislaviensis*, nr 2 (2023): 134 – 155. <https://doi.org/10.34616/150275>.
- Gil, Izabella. "Zmiany KPC wprowadzone ustawą z 7.07.2023 r. [ZmKPCU23(2)]." *Monitor Prawniczy*, nr 3, dodatek (2024): 97 – 118. <https://doi.org/10.32027/MOP.24.3.17>.
- Gołaczyński, Jacek i Anna Zalesińska, red. *E-Sąd. E-doręczenia, rozprawy zdalne, systemy teleinformatyczne w sądownictwie. Komentarz praktyczny*. Warszawa: C.H. Beck, 2024.
- Gołaczyński, Jacek i Anna Zalesińska. "Nowe technologie w sądach na przykładzie wideokonferencji i składania pism procesowych i doręczeń elektronicznych w dobie pandemii COVID-19." *Monitor Prawniczy*, nr 12 (2020): 637 – 663. <https://doi.org/10.32027/MOP.20.12.3>.
- Gołaczyński, Jacek i Maria Dymitruk. "Rozprawa zdalna i doręczenia elektroniczne w dobie pandemii COVID-19 po wejściu w życie nowelizacji z 28.5.2021 r." *Monitor Prawniczy*, nr 13 (2021): 685 – 697. <https://doi.org/10.32027/MOP.21.13.1>.
- Gołaczyński, Jacek i Sylwia Kotecka-Kral. "Elektronizacja pism procesowych, doręczeń i posiedzeń jawnych w postępowaniu cywilnym w okresie pandemii COVID-19." *Polski Proces Cywilny*, nr 4 (2020): 637 – 664.

- Jabłońska-Bonca, Jolanta. "Wejście do sali rozpraw. Analiza porównawcza norm zachowania uczestników rozprawy zdalnej i tradycyjnej." *Prawo i Więzy*, nr 2 (2023): 73 – 105. <https://doi.org/10.36128/PRIW.VI45.697>.
- Jasińska, Katarzyna. "E-rozprawa w postępowaniu cywilnym a możliwość obrony swych praw w kontekście problemów z jej przeprowadzeniem." W *Prawo sztucznej inteligencji i nowych technologii 2*, red. Bogdan Fischer, Adam Pązik i Marek Świerczyński, 47 – 62. Warszawa: Wolters Kluwer, 2022.
- Jasińska, Katarzyna. "Ocena wiarygodności bez emocji, czyli przesłuchania na piśmie i podczas e-rozpraw." W *Emocje i motywacja w prawie. Wybrane aspekty*, red. Julia Stanek, 95 – 121. Kraków: Oficyna Wydawnicza KAAFM, 2022.
- Karaś, Grzegorz. "Zdalne i pisemne zeznania świadków i przesłuchania stron – pułapki procedury cywilnej. Część 7." *Radca Prawny*, nr 4 (2024): 20 – 23.
- Kodeks postępowania cywilnego. Komentarz*, wyd. 35, red. Elwira Marszałkowska-Krzesi i Izabella Gil. Warszawa: C.H. Beck, 2024.
- Kodeks postępowania cywilnego. Komentarz*, wyd. 3, red. Piotr Ryłski, cz. 3, red. Andrzej Olaś. Warszawa: C.H. Beck, 2024.
- Kodeks postępowania cywilnego. Komentarz*. Tom 1. *Postępowanie rozpoznawcze*, wyd. 5, red. Tadeusz Ereciński. Warszawa: Wolters Kluwer, 2016.
- Kodeks postępowania cywilnego. Tom 2. Komentarz. Art. 2051–42412*, red. Andrzej Marciniak. Warszawa: C.H. Beck, 2019.
- Kościółek, Anna i Aneta Arkuszewska. "Zdalne posiedzenia sądowe – ewolucja czy rewolucja." W *Prawo nowych technologii. Księga z okazji jubileuszu 20-lecia działalności Centrum Badań Problemów Prawnych i Ekonomicznych Komunikacji Elektronicznej i Studenckiego Koła Naukowego – Blok Prawa Komputerowego*, red. Jacek Gołaczyński, 60 – 71. Warszawa: C.H. Beck, 2022.
- Kurosz, Krzysztof i Wiktor P. Matysiak. "Refleksje na temat rozprawy zdalnej w postępowaniu cywilnym i zasady suwerenności terytorialnej." W *Nowoczesne technologie – szansa czy zagrożenie dla funkcjonowania przedsiębiorców w obrocie prawnym i postępowaniach sądowych*, red. Andrzej Kidyba i Adam Olejniczak, 103 – 130. Warszawa: Wolters Kluwer, 2022.
- Kwiatkowska, Ewa M. "Rozprawy hybrydowe a wykluczenie cyfrowe." *Państwo i Prawo*, nr 4 (2024): 92 – 107.
- Kwiatkowska, Ewa M. "Zdalne rozprawy – zapewnienie równości wobec zjawiska wykluczenia cyfrowego." *Krytyka Prawa. Niezależne Studia nad Prawem*, nr 3 (2023): 205 – 221. <https://doi.org/10.7206/kp.2080-1084.629>.
- Litowski, Jakub. "Ograniczenie jawności postępowania cywilnego z uwagi na stan epidemii wywołany wirusem COVID-19." *Monitor Prawniczy*, nr 2 (2021): 68 – 79. <https://doi.org/10.32027/MOP.21.2.1>.

- Litowski, Jakub. "Zakres zmian art. 15zszs¹ ustawy z 2.3.2020 r. – uwagi na tle stanu prawnego obowiązującego od 3.7.2021 r." *Monitor Prawniczy*, nr 2 (2022): 72 – 80.
- Łazarska, Aneta. "Zdalne rozprawy cywilne – wyzwanie czy zagrożenie dla rzetelnego procesu?" W *Nowoczesne technologie – szansa czy zagrożenie dla funkcjonowania przedsiębiorców w obrocie prawnym i postępowaniach sądowych*, red. Andrzej Kidyba i Adam Olejniczak, 131 – 169. Warszawa: Wolters Kluwer, 2022.
- Łuczak-Noworolnik, Lucyna i Anna Żebrowska. "Przeprowadzenie rozprawy i postępowania dowodowego drogą elektroniczną – założenia, cele, przyjęte rozwiązania." *Polski Proces Cywilny*, nr 3 (2018): 54 – 69.
- Machnikowska, Anna. "Zasada jawności w postępowaniu procesowym – modernizacja czy marginalizacja? Wybrane zagadnienia." *Polski Proces Cywilny*, nr 1 (2022): 80 – 124.
- Markiewicz, Krystian. "Informatyzacja postępowania cywilnego – *de lege lata* i *de lege ferenda*." W *Postępowanie rozpoznawcze w przyszłym Kodeksie postępowania cywilnego. Materiały Ogólnopolskiego Zjazdu katedr i Zakładów Postępowania Cywilnego w Katowicach-Kocierzu (26–29 września 2013 r.)*, red. Krystian Markiewicz i Andrzej Torbus, 403 – 440. Warszawa: C.H. Beck, 2014.
- Mucha, Joanna. "Pisemne zeznania świadka w kontekście dążenia sądu do ustalenia prawdy i postulatu szybkości postępowania." *Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny*, nr 3 (2020): 77 – 93. <https://doi.org/10.14746/rpeis.2020.82.3.6>.
- Muliński, Maciej i Michał Krakowiak. "Przesłuchanie świadka w postępowaniu cywilnym za pomocą środków nowoczesnej techniki – postulat *de lege ferenda*." *Przegląd Sądowy*, nr 3 (2005): 64 – 72.
- Piątek, Wojciech. "Rozprawa w formie zdalnej przed sądem administracyjnym – nieunikniona przyszłość czy rozwiązanie tymczasowe na czas pandemii?" *Zeszyty Naukowe Sądownictwa Administracyjnego*, nr 2 (2022): 17 – 33.
- Pietrasz, Piotr. "Konstrukcje zdalnej rozprawy w postępowaniu sądowoadministracyjnym." *Zeszyty Naukowe Sądownictwa Administracyjnego*, numer specjalny (*Ius est ars boni et aequi. Studia ofiarowane Profesorowi Romanowi Hauserowi Sędziemu Naczelnego Sądu Administracyjnego*) (2021): 397 – 409.
- Płaziuk, Jakub. "Konieczność odstąpienia od przeprowadzenia posiedzenia zdalnego w przypadku wyznaczenia rozprawy lub posiedzenia jawnego w czasach COVID-19." *Polski Proces Cywilny*, nr 1 (2022): 247 – 267.
- Posłowska, Ewa. "Posiedzenia zdalne w sprawach cywilnych jako odpowiedź na sytuację kryzysową wywołaną przez COVID-19." *Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska, Sectio G*, vol. 71, nr 2 (2024): 91 – 108. <https://doi.org/10.17951/g.2024.71.2.91-108>.
- Śliwińska, Paulina. "Pisemne zeznania świadków w praktyce sądowej." *Monitor Prawniczy*, nr 9 (2022): 464 – 468. <https://doi.org/10.32027/MOP.22.9.1>.

- Świder, Maciej. "Posiedzenia zdalne w trybie art. 15zzs[1] KoronawirusU w kontekście prawa do rzetelnego procesu." *Monitor Prawniczy*, nr 19 (2022): 997 – 1007.
- Telusiewicz, Piotr. "Dowód z zeznań świadka w formie pisemnej – praktyczne aspekty dopuszczenia i przeprowadzenia dowodu." *Krytyka Prawa*, nr 2 (2021): 145 – 157. <https://doi.org/10.7206/kp.2080-1084.454>.
- Uliasz, Marcin. "Rozprawa zdalna w Kodeksie postępowania cywilnego (art. 151 KPC)." W *Postępowanie cywilne w czasie pandemii. E-doręczenia, rozprawa zdalna, posiedzenia niejawne, składanie pism procesowych*, red. Jacek Gołaczyński, 92 – 107. Warszawa: C.H. Beck, 2022.
- Warecka, Katarzyna. *Rozprawa on-line a prawo do rzetelnego procesu. Omówienie wyroku ETPC z 2.12.2021 r., 36516/19 (Jallow)*. Lex/el., 2021.
- Wiśniewski, Tadeusz. "O niektórych teoretycznych i praktycznych dylematach rozpraw zdalnych w świetle standardów rzetelnego procesu cywilnego." *Krytyka Prawa*, nr 1 (2023): 34 – 57. <https://doi.org/10.7206/kp.2080-1084.570>.
- Zalesińska, Anna. "Przesłuchanie na odległość w Polsce – postulaty *de lege lata* i *de lege ferenda* na tle konstrukcji prawnych przyjętych w innych krajach." *E-Biuletyn CBKE*, nr 2 (2007): 1 – 14.
- Zalesińska, Anna. *Wpływ informatyzacji na założenia konstrukcyjne procesu cywilnego*. Warszawa: C.H. Beck, 2016.
- Zembrzuski, Tadeusz. "Ograniczenia jawności postępowania w sprawach cywilnych w dobie pandemii – potrzeba chwili czy trwałe rozwiązanie?" *Forum Prawnicze*, nr 3 (2021): 3 – 18.
- Ziemianin, Karolina. "Przeprowadzenie postępowania sądowego na odległość według prawa polskiego i niemieckiego." *Prawo Mediów Elektronicznych*, nr 1 (2016): 16 – 20.
- Zinkiewicz-Będźmirowska, Olga. "Rozprawy zdalne jako odpowiedź na wyzwania nowoczesnego sądownictwa." *Przegląd Prawa Handlowego*, nr 2 (2024): 43 – 49.
- Żółtak, Urszula i Marcin Szwed. "Rozprawy zdalne a prawo jednostki do sądu w procesie cywilnym." W *Wymiar sprawiedliwości w państwie prawa. Wyzwania*, red. Katarzyna Gajowniczek-Pruszyńska, 293 – 323. Sopot: Arche, 2021.

